

परमपूज्य श्रीवैकुण्ठवासी मातोश्री
श्रीलक्ष्मीबाई रामचंद्र टाकी

जन्म :- भाद्रपद व. ३ शके १७८२
[ता. ३ सप्टेंबर १८६०]

प्रयाण :- माघ शु. १ शके १८२८
[ता. २५ जानेवारी १९०६]

परमपूज्य श्रीवैकुण्ठवासी मातोश्री
श्रीलक्ष्मीबाई रामचंद्र टाकी यांचें
त्रोटक चरित्र

परमपूज्य गुरुवर्य श्रीभाईच्या सुशील व प्रेमळ पत्नी श्रीलक्ष्मीबाई (ज्यांचें छायाचित्र आरंभी दिलें आहे) यांचा जन्म मुंबईत काकडवाडी येथें भाद्रपद वद्य ३ शके १७८२, सोमवार, ता. ३ सप्टेंबर १८६०, रोजीं झाला. यांचें वडील कै. वा. ज्ञानेश्वर शालिग्राम वागळे हे होत. यांच्या मातोश्रींचें नांव अन्नपूर्णाबाई होतें. असें सांगतात कीं, श्रीलक्ष्मीबाई जन्मास आल्यापासून या कुळाची भरभराट होऊं लागली. याकरितां त्यांच्या मातापित्यांनीं त्यांना सोनाबाई म्हणून ठेवलेलें नाम यथार्थच झालें.

गुरुवर्य श्रीभाईची कारवार हायस्कुलांत असिस्टंट मास्तरांच्या जागीं नेमणूक^१ होऊन ते तेथें श्रीलक्ष्मीबाईंसह^२ रहावयास गेल्यावर श्रीलक्ष्मीबाईंस श्रीबाबांचा (श्रीभाईचे पिता व सद्गुरु) अनुग्रह^३ झाला. त्यावेळीं त्यांचें वय २३ वर्षांचें होतें. श्रीलक्ष्मीबाई ह्या अति प्रेमळ असून त्यांचा कंठ कोमल व मधुर असल्यामुळें प्रवचनसमयीं श्रीबाबा बहुदां त्यांसच पदें म्हणावयास सांगत. श्रीबाबांच्या सत्समागमांत सुस्वर व प्रेमयुक्त वाणीनें म्हटलेलीं हीं पदें अत्यंत परिणामकारक होत. अज्ञानांचीं अंतःकरणें भगवंताच्या यशोरसांत रंगून गेल्यामुळें त्यांचे रजतम नाहीसे होऊन सत्त्ववृद्धि होण्यास हीं पदें फार मदत करीत.

असें सांगतात कीं, श्रीलक्ष्मीबाईंना लहानपणींच श्रीमाणिकनगर येथील सुप्रसिद्ध श्रीदत्तावतार श्रीमाणिकप्रभु (श्रीलक्ष्मीबाईंच्या माहेरचे गुरुराज) यांच्या दर्शनाचा सुयोग घडून आला. त्यासमयीं प्रभूंनीं श्रीलक्ष्मीबाईंस ' एखादें पद म्हण ' म्हणून सांगितलें. पद ऐकून महाराज प्रसन्न झाले व

म्हणाले, “ही मुलगी मोठी भाग्यवान् दिसते. हिचा योग्यांच्या’ कुळाशी संबंध जोडेल.” इतकेंच नव्हे, तर श्रीअक्कलकोटच्या स्वामीमहाराजांच्या दर्शनास गेल्यावेळीं महाराजांनींही “या मुलीला तुम्ही भावकादेवीसारखी येथें कशाला आणली ! हिला चांगले, चांगले दागिने घालून पालखीत बसवून आणावयाची होती की नाही !! ” असे उद्गार काढले.

हे दोन्ही अवतारी पुरुष सर्वज्ञ असल्यामुळे त्यांनीं वर्तविलेले भविष्य श्रीलक्ष्मीबाईंच्या विवाहानंतर खरे ठरले यांत नवल तें काय ?

गुरुवर्य श्रीभाईंच्या ‘कुटुंबपंचकां’तील अभंगांत श्रीलक्ष्मीबाईंबद्दल पुढील उद्गार आढळतात :—

“स्नुषा ते ठेविली आपुल्या^२ मागुतीं । श्वशुरसेवेसी सिद्ध झाली ॥
लक्ष्मी जिचें नाम हृदय कोमल । गृहिणी कुशल कुलवधू ॥ ”

वरील उद्गारांप्रमाणेंच श्रीलक्ष्मीबाई ह्या प्रपंचांत फार दक्ष असून पाकशाखांतही त्या फार निष्णात होत्या. गुरुवर्य श्रीभाईंचे परममित्र आणि सद्‌कारी मि. माडन (ज्यांचें छायाचित्र व त्रोटक हकीगत ‘सद्‌वृत्ति-प्रकाश’, वर्ष १, अंक ७ मध्ये आली आहे) हे सेवानिवृत्त झाल्यावर त्यांना जी मेजवानी देण्यांत आली त्यासमयीं—ते शाकाहारी असल्यामुळे—नानातऱ्हेचीं पकानें, भाज्या, कोशिंबिऱ्या वगैरे, वगैरे, श्रीलक्ष्मीबाईंनीं मुद्दाम तयार करावयास लावून त्यांना संतुष्ट केले.

श्रीतुकाराममहाराजांचें—

“दया करी जे पुत्रासी । तेचि दासा आणि दासी ॥
तोचि साधु ओळखावा । देव तेथेंची जाणावा ॥ ”

हें परमतत्त्व श्रीलक्ष्मीबाईंत पूर्णपणें प्रतिबिंबित झालेलें होतें. असें सांगतात कीं, त्यांच्या येथील गवळ्या—माळ्यांचीं मुले आजारी झालीं तर त्यांना आपल्या पायावर घालून श्रीलक्ष्मीबाईंनीं स्वतः औषधोपचार करावेत व त्यांना आराम द्यावा. श्रीलक्ष्मीबाईंचा वास कारवारांत बरीच वर्षे झाल्यामुळे त्यांना झाडपाल्यांच्या औषधांची आगि इतर औषधोपचारांची पूर्ण माहिती होती. इतकेंच नव्हे, तर दुखणाइत्यांच्या शुश्रूषेतही त्या फार प्रवीण होत्या.

त्यांचें प्रसंगावधान जबर होतें आणि त्याबद्दल अनेक प्रसंगी डॉक्टरांनी त्यांची फार तारीफ़्दी केलेली आहे. ह्या सकलगुणालंकारांम शोभायमान करणारा असा अति श्रेष्ठ गुण जो पतिप्रेमादर—पतिसेवा तोही श्रीलक्ष्मी-वाईत पूर्णशानें वाम करीत होता अर्थात् त्या परम पतिव्रता होत्या.

श्रीवामनपंडितांचा—

“ श्रोहुरिभक्तिच दुर्लभ आजिक होणार तें न कदापि टळे ।

यत्न तथापि वृथा करितां, वय चालणिचें जळ जेंवि गळे ॥ ”

हा सिद्धांत गुरुकृपेने त्यांस कसा वाणला होता, त्यांचा ज्ञानाग्नि कसा प्रदिस होता हें त्यांच्या अखेरच्या दुखण्यांत निघालेल्या त्यांच्याच उद्गारां-वरून स्पष्ट होतें.

त्यांना ‘क्यान्सर’ नामक ग्रंथिरोग झाला होता. या रोगांत दुःसह वेदना होत असतात. आंग्लवैद्यशास्त्रांत या रोगाला औषध नाही. शस्त्रप्रयोग केल्यास कांहीं आराम वाटतो; पण रोग निखालस बरा होत नाही. डॉक्टरांनी याप्रसंगीही शेवटला उपाय शस्त्रक्रिया हाच सुचविला. शस्त्रक्रियेचें काम हॉस्पिटलाशिवाय इतरत्र कारणें धोक्याचें असल्यामुळे रोग्यास हॉस्पिटलांत न्यावें लागेल असेंही

आतां मुळींच त्राण न राहिल्यामुळे त्या त्यांच्या ह्या चरमतनुचा त्याग करून “यत्र न मृत्युः प्रविशति यत्र न दुःखानि प्रविशन्ति” असें जें श्रुतिवर्णित परं पद—परं धाम त्या शाश्वत धामाप्रत माघ शु. १ शके १८२८, गुरुवार, ता. २५ जानेवारी १९०६, रोजी सकाळीं ८-८.३० चे सुमारास प्रयाण करत्या झाल्या.

श्रीलक्ष्मीबाईंचे अखेरचे उद्गारः—

“गुरुराया रे करीं दया राम ॥ जप तप ध्यान धारण
साधन न करीं काय उपाया विठ्ठला ॥ गुरुराया० ॥”

हे असल्यामुळे त्यांस सद्गुरुचरणीं किती प्रेमादर होता तें सहज कळून येईल.

“अंतकाले च मामेव स्मरन्मुक्त्वा कलेवरम् ।

यः प्रयाति स मद्भावं याति नास्त्यत्र संशयः ॥”

या भगवदुक्तिप्रमाणें अंतकाळाच्या समयीं ‘सदा तद्भावभावितः’ या न्यायानें सद्गुरुस्मरणांत* श्रीलक्ष्मीबाईंचें देहावसान झालें यांत नवल नाही. श्रीभाईंच्या शब्दांत सांगावयाचें म्हणजे—

“श्रीलक्ष्मी ही पादसेवनें नारायण झाली ॥”

पादसंवाहनाचें महत्त्व एका श्रीलक्ष्मीसच अवगत आहे. श्रीलक्ष्मीचा अवतार श्रीमिराबाई या चरणमाहात्म्यासंबंधीं काय म्हणतात पहाः—

पद

चरन-रज-महिमा में जानी ॥ ध्रु० ॥

यहि चरनसे गंगा निपजे । भगिरथ-कुल-तरनी ॥ १ ॥

यहि चरनसे विप्र सुदामा । हरि कांचनधामा दिन्ही ॥ २ ॥

यहि चरनसे अहिरया उधारी । गौतुमकी पट्टरानी ॥ ३ ॥

मीराके प्रभू गिरिधर नागर । चरनकमलसे लपटानी ॥ ४ ॥

शेवटीं, त्यांचे परमप्रिय चिरंजीव श्रीदादाभाई यांनीं अत्यंत प्रेमा-
दरानें गुंफिलेली त्रयोदश-अंबुजमाला (जी त्यांच्या छायाचित्रासमोर सादर
केली आहे) आम्हीं श्रीलक्ष्मीबाईंच्या पवित्रकंठीं अति नम्रभावे घालून व हे
अल्पचरित्ररूपी वाक्सुमन त्यांच्या दिव्य चरणीं समर्पण करून लीन होतो.

*पडंगादिवेदां मुखे शास्त्रविद्या कवित्वादि गचं सुपचं करोति ।

गुरोरंप्रिये मनश्चेन्न लग्न ततः किं ततः किं ततः किं ततः किन् ॥ श्रीशंकराचार्य ॥